

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

FARMING DEVELOPMENT TRENDS DURING UKRAINE'S INDEPENDENCE

Кубрак Г.О., магістр права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Височин Д.О., лаборант

Миколаївський інститут права

Національного університету «Одеська юридична академія»

Розглянуто місце і роль сільського господарства на сучасному етапі розвитку економіки України та досліджені особливості діяльності фермерських господарств. Визначено основні організаційно-економічні проблеми розвитку сільського господарства України, які пов'язані з відсутністю власного капіталу, умовами вільного доступу до кредитів, а також неадекватним співвідношенням цін на технічне оснащення та сільськогосподарську продукцію. Проаналізовано масштаби та тенденції розвитку фермерських господарств в Україні, їх місце серед інших сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі за регіонами України.

Акцентовано увагу на необхідності посилення ролі державної політики щодо підтримки фермерських господарств, які можуть стати лідерами сільськогосподарського виробництва, залучення до цього руху одноосібних господарств.

Створення власних виробничих кооперативів з подальшою реалізацією продукції через оптові продовольчі ринки, мережі супермаркетів, громадського харчування є бажаним результатом розвитку сучасної заготівельно-збутової мережі. Такі кооперативи позитивно вплинуть на формування цін, і як наслідок підвищать доходи фермерів.

Отже, вихід із скрутного становища в ринкових умовах багатьох фермерів бачать саме у створенні фермерських кооперативів, які є добровільним об'єднанням фермерів, які спільно займаються певним видом господарської діяльності на пайових засадах. Основною метою фермерського кооперативу є надання послуг своїм членам.

Такий вид кооперації сприяє:

- підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки оптимізації витрат товаровиробників на придбання засобів виробництва, проведення окремих технологічних операцій, здійснення маркетингових досліджень, а також збільшення прибутку від реалізації продукції;

- розширенню доступу сільськогосподарських товаровиробників, особливо особистих селянських та фермерських господарств, до агросервісних послуг;

- удосконаленню для сільськогосподарських товаровиробників процесу реалізації продукції, більш ефективному використанню каналів збуту, досягненню міцних позицій на ринку, адаптації до ринкових умов; створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості, поліпшенню соціального захисту сільського населення, підвищенню рівня життя на селі.

Ключові слова: господарське право, фермерське господарство, фермерські кооперативи, сільськогосподарське виробництво, аграрний сектор економіки.

The place and role of agriculture at the current stage of development of the economy of Ukraine and the investigated features of farm activity are considered. The main organizational and economic problems of the development of agriculture in Ukraine are identified, which are related to the lack of own capital, the conditions of free access to loans, as well as the inadequate ratio of prices for technical equipment and agricultural products. The scales and trends of the development of farms in Ukraine, their place among other agricultural producers, including by regions of Ukraine, are analyzed.

Attention is focused on the need to strengthen the role of state policy in support of farms that can become leaders in agricultural production, to involve single-person households in this movement.

The creation of one's own producers' cooperatives with subsequent sale of products through wholesale food markets, supermarket chains, public catering is a desirable result in the development of a modern procurement and sales network. Such cooperatives will have a positive influence on the formation of prices, and as a result will increase the incomes of farmers.

Thus, many farmers see a way out of the difficult situation in market conditions precisely in the creation of farmer cooperatives, which are a voluntary association of farmers who jointly engage in a certain type of economic activity on a share basis. The main purpose of a farmer's cooperative is to provide services to its members. This type of cooperation contributes to:

- increasing the efficiency of agricultural production thanks to the optimization of producers' costs for the purchase of production equipment, the implementation of separate technological operations, the implementation of marketing research, as well as the increase of profit from the sale of products;

- expanding the access of agricultural producers, especially private peasant and farm households, to agricultural services;

- improvement of the process of product sales for agricultural producers, more effective use of sales channels, achievement of strong market positions, adaptation to market conditions; creating additional jobs in rural areas, improving social protection of the rural population, raising the standard of living in the countryside.

Key words: commercial law, farming, farming cooperatives, agricultural production, agrarian sector of the economy.

Постановка проблеми. Фермерські господарства є важливою складовою аграрного сектора економіки України. Вони забезпечують ефективне використання сільськогосподарських ресурсів. Після здобуття Україною незалежності фермерство вважалось єдиною можливою альтернативою колгоспно-радгоспним підприємствам. У результаті роздержавлення та паювання сільськогосподарських угідь створилися економічні передумови для формування мережі селянських і фермерських господарств.

В сучасних умовах агропромисловий комплекс залишається однією з найважливіших галузей економіки.

Стабільний розвиток аграрних підприємств, у тому числі фермерських, гарантує продовольчу безпеку держави, сприяє перетворенню аграрного сектору та високоефективний і конкурентоспроможний сектор економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках, формує ефективний ресурс зовнішньоекономічної діяльності, створює надійне джерело надходжень до бюджету та потужний виробничо-економічний потенціал для розвитку села та економіки країни в цілому.

Оцінка сучасного стану господарств дозволить визначити основні напрямки та чинники розвитку, що дозволя-

ють його прискорити чи, навпаки, стримати у разі посилення їх колективного чи індивідуального впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти становлення та розвитку фермерських господарств, особливості їх функціонування в сучасних умовах та перспективи розвитку фермерства як складової аграрного підприємництва досліджували: В. П. Горьовий, О. В. Грищенко, В. А. Іванченко, М. Й. Малик, В. Я. Месель-Весляк, М. І. Кисіль, М. М. Кропивко, П. Т. Саблук [2, с. 108], М. Р. Шульський та ін. Є. Й. Майовець приділив увагу питанням розвитку аграрного підприємництва [6, с. 12]. Проте слід зазначити, що проблеми регіонального становлення та розвитку фермерських господарств недостатньо розкриті в науковій літературі. Також недостатньо вивченими залишаються питання поступової адаптації вітчизняних фермерських господарств до вимог і стандартів, які діють у розвинутих країнах світу та вимагають нових підходів до організації господарської діяльності.

Метою статті є оцінка особливостей становлення та розвитку фермерських господарств України та шляхів оптимізації системи управління цим сегментом аграрного підприємництва на основі сучасних вимог, які потребують поглиблення та деталізації.

Вклад основного матеріалу дослідження. Фермерське господарство відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» – це форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або для користування, у тому числі в оренду для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства відповідно до закону [1].

Тобто фермерські господарства в Україні ведуть господарську діяльність з метою отримання прибутку. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» тепер фермерське господарство може бути організовано також у формі фізичної особи-підприємця.

У Законі зазначено, що фермерське господарство підлягає державній реєстрації, як юридична особа або фізична особа-підприємець. Також передбачено, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства за умови використання в його господарській діяльності праці членів такого фермерського господарства, які є виключно членами однієї сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України [8, с. 21].

Україна вважається аграрною державою, а сільське господарство є провідною галуззю суспільства. Складна ситуація на селі та розвиток аграрної кризи після проголошення незалежності спричинили зміни в аграрній політиці України, а саме створення нової форми підприємницької діяльності – фермерських господарств [4, с. 48].

В наукових роботах Збарського В. К. висвітлено, що перший етап характеризувався масовим створенням фермерських господарств, наданням сільськогосподарських угідь у постійне користування та запровадженням механізмів бюджетної підтримки. Проте невирішеність проблем, пов'язаних із диспаритетом цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, надмірним податковим навантаженням на сільгоспвиробника, недоліками у кредитованні агропромислового комплексу, недостатніми обсягами державної підтримки та низкою інших причин призвели до зниження темпу формування фермерських господарств [3, с. 64].

За час свого існування українське фермерство пройшло складний шлях. Ферми почали створювати ще до проголошення незалежності України, в період розвитку, але стрімкого розвитку набули в 1992 році.

Прийняті у 1991–1992 роках закони «Про селянське фермерське господарство», «Про форми власності на землю» та нова редакція Земельного кодексу України стали поштовхом до появи великої кількості таких господарств у цей період.

Збільшення кількості фермерських господарств відбувалося досить швидко і досягло свого піку на початку 1996 року після видання Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 року [7, с. 169].

Лупенко Ю. О. виділяє причини такого бурхливого розвитку фермерства на початковому етапі декілька:

1. Після багаторічного існування командно-адміністративної економіки люди вперше отримали свободу самостійної підприємницької діяльності, право планувати та визначати перспективи свого розвитку, що раніше було абсолютною монополією органів державної влади та управління.

2. На відміну від сільського господарства в інших сферах діяльності, мале підприємство почало розвиватися на кілька років раніше і за сприятливих умов досягло розквіту. Звичайно, маючи такий приклад, селянство сподівалося на подібні результати в аграрному секторі [5, с.30].

Та все ж найважливішим поштовхом для стрімкого розвитку фермерства в Україні стало створення у 1991 р. Фонду підтримки селянських (фермерських) господарств. Це забезпечило виділення коштів із державного бюджету на фінансування заходів, пов'язаних із створенням ферми.

Запроваджено пільгові умови кредитування, а також часткове відшкодування витрат з податку на додану вартість при першому придбанні аграріями трактора, комбайна чи автомобіля. Найбільшу питому вагу цих коштів становили кредити на придбання техніки, насіння, палива, мінеральних добрив та засобів захисту рослин. Пільгове кредитування дозволило сотням фермерів зміцнити матеріально-технічну базу своїх господарств [6, с. 218].

З початку 1996 року етап розвитку фермерства характеризувався деяким скороченням кількості фермерських господарств та нижчими проті сільськогосподарського підприємства показниками ефективності виробництва.

Основною причиною такого стану справ був незадовільний стан забезпеченості господарств сільськогосподарською технікою та малоземельних ділянок.

Другий етап тривав у період з 1996 по 2000 роки, який називають етапом становлення системи фермерства. На цьому етапі процес збільшення кількості господарств дещо призупинено, нові господарства практично не створюються. Діючі господарства розробляли стратегії розвитку, освоювали нові зміни, здобували професійні знання, закуповували обладнання та інші ресурси.

Саблук П. Т. в своїх працях стверджує, що розвиток фермерських господарств у нашій країні відбувався поступово. Підтвердженням цьому може служити той факт, що протягом 1991–1994 рр. спостерігалися різноманітні коливання в цьому напрямку. Так, у 1992 р. порівняно з 1991 р. кількість селянських господарств зросла у 7 разів, у 1993 р. – у 2 рази, у 1994 р. – у півтора рази. Проте з 1995 по 1999 роки розвиток підприємства сповільнився, спостерігалася навіть негативна динаміка [9, с. 112].

В Україні до 1999 р. процес становлення фермерських господарств гальмувався лід впливом різних факторів. Розпаювання земель колективних сільськогосподарських підприємств на паї не призвело до появи хуторів, бо вся влада залишалася в руках колгоспів. Саме колгоспники та керівники села чинили опір проведенню аграрної реформи та розвитку фермерства в державі.

Крім того, на селян було встановлено дев'ятнадцять видів податків, які збирали майже 70 % їхнього прибутку. Були кредитні ставки для фермерів 250–270 %, які

потрібно було виплачувати одразу після створення господарства, але отримати їх було неможливо.

У грудні 1999 р. видано Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки». Реалізація цього указу дала нові можливості для розвитку фермерських господарств. Фермери отримали право викупу наданих їм у користування земельних ділянок і могли розширити свою площу за рахунок оренди земельних паїв колишніх членів КСП. Самі члени КСП отримали право створювати господарства після виділення їм земельних паїв біля.

Ситуацію врятував виданий у 1999 р. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». господарств зросло.

Третій етап розвитку фермерства пов'язаний з Указом Президента України від 3 грудня 1999 р. та прийняттям Верховною Радою України у 2001 р. нового Земельного кодексу, що стало додатковим поштовхом для подальшого розвитку сільське господарство. На цьому етапі розвиток фермерських господарств отримав додатковий поштовх у 2001–2008 роках.

У період з 2004 по 2008 роки припиняються процеси концентрації капіталу, з метою зниження податкового тиску відбувається часткова трансформація фермерських господарств в особисті селянські господарства, збільшується розмір фермерських господарств за рахунок додаткової оренди земельних ділянок.

Четвертий етап якісних перетворень фермерських господарств охоплює період з 2009 року по теперішній час. На цьому етапі відбувається скорочення кількості господарств і збільшення площі землекористування.

З 2005 року фермерські господарства почали розвиватися більш стабільно, ніж у попередні роки. Фермерські господарства існують на території України більше двадцяти років і, можна сказати, є невід'ємною частиною аграрної політики. Сьогодні невелика частина господарств є високорентабельними, більшість господарств технічно погано оснащені. Основною причиною такої ситуації є відсутність належної державної підтримки [3, с. 118].

Формування ринкових відносин змушує сільськогосподарські підприємства здійснювати господарську діяльність у невизначених умовах. Тому висувається завдання їх адаптації до нових економічних умов і забезпечення сталого розвитку.

Вирішення цього завдання може сприяти підвищенню їх економічної ефективності. При оцінці економічної ефективності сільськогосподарського виробництва необхідно враховувати специфіку галузі в фермерських господарствах. Виробництво в сільському господарстві, як в жодній іншій галузі, пов'язане з використанням природного потенціалу.

Тому всі заходи щодо розвитку сільського господарства та підвищення його ефективності мають бути спрямовані на збереження навколишнього середовища.

Шульський М. Г. зазначає, що протягом 2005–2014 рр. фермерські господарства з об'єктивних і суб'єктивних причин не стали провідними виробниками основних видів сільськогосподарської продукції [10, с. 209].

Внесок фермерства в розвиток тваринництва незначний. Перш за все, це пов'язано з: – високою трудомісткістю виробництва; – відсутністю та завищеною вартістю необхідних приміщень та обладнання для утримання тварин; – низькою рентабельністю галузі.

Переважаюча частка рослинництва в господарствах негативно впливає на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в роки з несприятливими кліматичними умовами.

Висновки з проведеного дослідження. Досвід підтверджує, що фермерство має високий рівень адаптивності до ринкових умов, гнучко реагує на кон'юнктуру ринку, спеціалізацію та диверсифікацію господарської діяльності. Така гнучкість дозволяє фермерським господарствам мати переваги перед іншими сільськогосподарськими підприємствами та сприяє розвитку конкуренції в українському сільському господарстві. Проте відсутність обігових коштів, слабка матеріально-технічна база, складність і постійна зміна системи оподаткування, нерегульованість земельних відносин, нестабільність державної підтримки стримують розвиток фермерських господарств. Важливою складовою аграрного сектора економіки України є фермерські господарства.

Вони забезпечують ефективне використання сільськогосподарських ресурсів, оскільки повною мірою реалізується економічний інтерес самих товаровиробників, які переважно є власниками ресурсів, або використовують частину з них на умовах оренди. Оцінюючи розвиток сучасних фермерських господарств, можна зробити висновок, що в майбутньому вони зможуть стати вагомим фактором сільськогосподарського виробництва в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
2. Економічний довідник аграрника / За ред. Ю. Я. Лузана, П. Т. Саблука. Київ : Преса України, 2003. 800 с.
3. Збарський В. К. Становлення та розвиток малих форм господарювання сільських поселень : монографія. Київ : НАУ-ДАККІМ, 2004. 312 с.
4. Кулинич П. Ф. Сімейні фермерські господарства у виробничій інфраструктурі сільських територій України: правові проблеми створення та діяльності. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти* : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2014. С. 47–50.
5. Лупенко Ю. О. Розвиток аграрного сектора економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. Економіка*. 2015. Вип. 2 (2). С. 30–34.
6. Майовець Є. Й. Аграрне підприємство в Україні : монографія. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 428 с.
7. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Кісіль М. І., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. С. 167–174.
8. Осипова М. М. Питання розвитку сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 20–23.
9. Саблук П. Т. Аграрна економіка і політика України: підсумки минулого та погляд у майбутнє: науково-популярні нариси. У 3-х т. Т. 2: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. Київ : ІАЕ, 2001. 484 с.
10. Шульський М. Г. Фермерство: проблеми становлення і розвитку : монографія. Львів, 2004. 392 с.